

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

№ 2 (May, 2018)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro, 2018

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

№ 2, 2018

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini boshqaradigan O'AK Rayonining 2016-yil 29-oktabr kuni qaratgan qarari bilan **pedagogika va psixologiya fanlari** bo'yicha dissertatsiya e'lon etilgan (shu yildan) yozuvchilarining ilmiy maqolalarini chop etishda hamma hujjat zaruriy ma'lumot berilganini ko'rsatgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 4 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston madaniyat va axborot aqshiqi Buzoro viloyat madaniyat va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-ferval № 05-072-sonli qaroriga binoan chop etilgan.

Muassas: Buzoro davlat universiteti

Talqiniyat manzili: O'zbekiston Respublikasi, Buzoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy
Elektron manzili: ped_mahorat@uzma.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Adiljon Baxtiyor Rahimjonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Navoiy tashkiloti Baxtiyor Nejatjonovich – iqtisod fanlari doktori, professor

Mas'ul kuchi: Hamzayev Alijon Ra'ziqulovich – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

To'laganov Abdulqobil Abdurahimovich, huquq fanlari doktori, professor
Bagiriyev Ulug'qoy Sheykhmurodovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Mirmurodov Mirzi Hasanovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Ibragimov Xaliloy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Cheriyev Abdushukur Cheriyevich, pedagogika fanlari doktori, professor
Yenitayeva Yulda Kiriqova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. R. 11-sonidagi Janubiy-G'arbiy Universitet, Bolgariya)
Qariborov Siddiq Qariborovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Baratov Sherif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Jabbarov Azim Mirziqulovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Sunnetova Ra'na Ilmatovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Kasimov Vladimir Vasilevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yevrosiyat davlat universiteti, Rossiya)
Mirogin Vladimir Grigoryevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Kavkaziy davlat universiteti, Rossiya)
Bardoshina Olga Aleksandrovna, psixologiya fanlari nomzodi, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti, Rossiya)
Churukina Vera Pavlovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)
Chuprov Leonid Fedorovich, psixologiya fanlari nomzodi, RAE professor (Abakan, Rossiya)
Kasimov Igor Nikolayevich, pedagogika fanlari nomzodi, RAE professor (Kiyev, Ukraina)
Sidorova Lyudmila Pavlovna, falsafa fanlari nomzodi, dotsent ("Oliy iqtisodiyot maktabi" milliy iqtisodiyot universiteti) (Rossiya)
Tadqiqotchi va Zamonaviy Abdujabbarovich, tarix fanlari doktori, professor
Amorov Mustaf Karimovich, huquq fanlari doktori, professor
O'riyeva Davronay Saidjonovna, biologiya fanlari doktori, professor
Armedova Shaira Ne'matovna, biologiya fanlari doktori, professor
Durdiev Durdimurod Qalenderovich, falsafa-filosofiya fanlari doktori, professor
Mavlov Shohmor Arzamatovich, tarix fanlari doktori, professor
To'rayev Mahmud Mavlayevich, tarix fanlari doktori, professor
Mirzayev Sharafat Mubdiyevich, tarix fanlari doktori, professor
Mirmurodov No'sir Mirmurodovich, iqtisod fanlari doktori, professor
Bo'liboyev Muhammadjon To'jayevich, iqtisod fanlari doktori, professor
Bo'liboyev Subayron Bo'liboyevich, biologiya fanlari doktori, professor
Olimov Shoriboy Sharafovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Bashorat JAMILOVA
Buxoro davlat universiteti
boshlang'ich ta'lim kafedrasii
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Yulduz POLATOVA
Buxoro davlat universiteti
boshlang'ich ta'lim kafedrasii
1-bosqich magistranti

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI FANINI ORGANISH VOSITALARI

Maqolada ona tili maktabda o'rganiladigan barcha fanlarni puxta o'zlashtirish uchun muhim poydevor ekanligi ta'kidlanib, filol bo'yida bayon etilgan. O'quvchilarda yuksak nutq madaniyatini shakllantirish maqsadida ona tili darslari, balki maktabda o'rganiladigan barcha fanlar orqali amalga oshiriladi.

Tayanch tushunchalar: ona tili, boshlang'ich sinf, o'g'zaki va yozma nutq, bolalar she'rlari, o'quvchi, o'qituvchi, ona tili darslari.

В статье излагается размышления о важности изучения родного языка, фундаментом которого является изучение других дисциплин. Воспитание высокой речевой культуры учеников осуществляется не только на уроках родного языка, но и посредством других предметов, изучаемых в школе.

Опорные понятия: родной язык, начальный класс, устная и письменная речь, детские стихотворения, ученик, учитель, уроки родного языка.

In article is reflected on the importance of studying the native language, the foundation that studies the other disciplines. Education of high speech culture of pupils are carried out not only during the lessons of the native language, also by means of the other subjects are studied at school.

Supporting concepts: mother tongue, primary class, oral and written speech, children's poems, pupil, teacher, lessons of the native language.

Bugungi kun ta'lim mazmuniga munofiq o'quvchiga ta'lim jarayonida nazariy bilim asoslaridan foydalanish ijodiy faoliyat ko'rsatish, ya'ni ijodiy amaliy faoliyat uchun zarur bo'ladi. Shu ma'noda, istiqbol davri bolalar she'riyatida haqida so'z yuritganda uning mavzuviy rang-barangligi tobora boyib borayotganini ta'kidlash joiz. Jamladan, ona tilini o'rganishga davlat etuvchi she'rlarning o'zi alohida va nalistishni ta'kid qilmoqda. Tashqi bolalar she'ri K. Turdiyevning o'z alab she'rlari mavzuda boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tili saboqlarini yanada mustahkamlash, o'rganish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shora uzoq yillardan buyon shu fandan o'quvchi-talabalarga saboq berib kelayotgani sababli nazariy bilimga, metodik tajribaga ega. Ijodkor sifatida esa ana shu boy bilim asoslarini postik talqin etish orqali bolalar adabiyotida Sulton Jo'ra boslab bergan mu'rif-pedagogik she'rlar an'anasini davom ettirmoqda. Uning "O'zbek tili - tilimiz, unda so'zlar ekaniz" deb nomlanuvchi turkum she'rlari fikrimizga asos bola oladi [1].

Agar XX asr boshlarida Mahmudxo'ja Behbudiy ikki emas to'rt tili o'rganish zarurligini o'z vaqtida o'rni qayd etgan bo'lsa, K. Turdiyev bugungi zamonadosh o'quvchilarga ko'p tillilikning yanada dolzarb ahamiyatini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, ona tili o'qitish metodikasiga hamobang ayrim mavzularda haqida vaklit she'ri bitilgan. Masalan: boshlang'ich sinflarda "O'" so'z turkumini o'rganish metodikasi haqida keng to'xtalib o'tilgan [3]. Unda o'tiladigan kelishik qo'shimchalarni o'rganishda qu-yidagilarga e'tibor qaratish ayonlashadi. Kelishiklarni o'rganishda o'quvchilarning gapda so'zlarning bog'lanishini bilishlari haqidagi bilimlar nazarda tutiladi. Xususan, 4-sinfda "O'" so'z turkumi bo'yicha ishlab chiqarish asosiy vazifasi fikr bayon qilishda omig kelishik shakllaridan ongli foydalanish va kelishik qo'shimchalarni to'g'ri yozishga

o'rganish muhim hisoblangan. Bunda otlarning kelishik qo'shimchalari bilan o'zgarishi-turlanish haqida tushuncha bersh bilan o'quvchilarga kelishik qo'shimchalari gapda so'zlarni bog'lash uchun xizmat qilishi o'zbek tilidagi otli kelishik, ularning nomi, so'roqlari, qo'shimchalari va joylashish tartibi tushuntiriladi. Binobarin, o'quvchilar turlanish bilan kelishiklarning mohiyatidan kelib chiqib, gapni tahlil qilish jarayonida tanishiriladi, gapning asosi (ega va kesim) va so'z birlikmalari ajratiladi. Ular gapda bir otlarning boshqa har xil so'zlar bilan shakl yasovchi qo'shimchalar (-ning, -ni, -ga, -da, -dan) yordamida bog'lanishini kuza-tadilar hamda bu qo'shimchalar kelishik qo'shimchalari ekanini, otlarning kelishik qo'shimchalari bilan o'zgarishi turlanish deyilishini ham bilib oladilar. O'quvchilarga kelishiklarning joylashish tartibi, so'roqlari va bosh kelishikdan boshqa kelishiklarning aniq qo'shimchalari mavjudligi tushuntiriladi.

Bolalarning taniqli shoiri, adabiyotshunos olimi K. Tundiyeva esa ona tilini o'qitish metodikasiga hamo-hang avrim mavzular haqida yaxlit she'r yaratgan. Uning "Kelishiklarda turlanish" deb nomlangan she'ri boshlang'ich sinf o'quvchilariga "Ot" so'z turkumini yanada mustahkamlash, chuquroq o'rganishda mu-him rol o'ynaydi:

Sinfda kelishikni
O'tardi ustoz
Omon-u-oy yana darsga
Kechikdi bir oz.
"A'zizlar!" – dedi ustoz
U tomon qarab.
Omon darsga kechikdi:
Mama – bitta gap.
Qay kelishikda bo'lar
Bu yerda Omon?
"Bosh kelishik" der hamma
Qarab u tomon.
Endi-chi Omon bilan
Tuzing ko'plab gap.
Uni kelishiklarda
Chiqinglar turib.
Nor der. – Aytak.
Omonning bu ichi yomon.
Qaratqich kelishikda
Keladi Omon.
Omonni jazoladik – deydi Norxo'roz.
Tushum, tushum der hamma
Bo'lib jo'rovoz.
Omonga bu jazo kam –
Olim qayra tish.
Gapda kelgan kelishik
Bo'lar jo'nalish.
Agar desak – Omonda
Insaf barmi, ayt
Omon turgan kelishik
Bo'lar o'no-payt.
Tuzalgani so'raylik
Desak Omondan.
Chiqish, chiqish der hamma

Turi tomondan
Men aytib turay so'zni,
Siz antonim topinglar,
Go'yo marrani ko'zlab
Kim o'ziga chopinglar.
"Uzoqqa" menman "yaqin",
"Yolg'on"ga antonim "ehim",
"Jannab"ga qarshi "shimol",
"Zahar"ga, albatta, "bol",
"Ko'p"ga zid antonim "oz",
"Qish"ga esa qarshi "yoz",
"Saraton"ga "qabraton",
"Yaxshi"ga esa "yomon".
Qarshi ma'noli so'zni
Izlashda qolmang tolib.
"Mag'lub"likka siz qarshi
Bo'linglar doimg'olib.
Men sinonimman achi,
Bu ma'noli so'zimuman.
"Samo"ga "ozmon" va "ko'k",
"Bet"ga "chebra", "yuz" darman.
"Barg" so'zini aytсам har chog'
Unga ma'nodosh yaproq.
"Qisqa"ga bo'lar "katta",
"Ulkan"ga esa "katta".
"Cho'l"ga bo'lsa "biyobon",
"Zim"ga "soniya" yo "on".
"Lab"ga sinonim "dudog",
"Do'st"larga esa "o'riq".
Shaklim mening turlicha,
Ma'nom esa yagona,
"Yolg'onchi"ga "aldoqchi",
"Valida"ga-chi, "ona".

Bu she'r orqali o'quvchilar 9 ta antonim – zid ma'noli so'zni topishga erishadi. Ular orasida kichik-roylar nutqida deyarli ishlatilmaydigan "saraton-qabraton", "mag'lub-g'olib" so'zlarining qo'llanishi fikr-lashga undaydi. So'zlarning ma'nosini tushuntirish o'quvchilar lug'atini boyitadi. O'quvchilar bag'atini ma'nodosh va zid ma'noli so'zlar bilan boyitish ularning o'z fikrini aniq, ravon va ifodali bayon etishiga yordam beradi. Sinonimlar haqida ma'lumot olgan o'quvchi 10 dan ortiq sinonim so'zga yuqoridagi she'r-dan javob topadi. Sinonimlar filmlar leksik tomonidan boyitadi, shuning uchun bunday so'zlar bilan ishlashda

yuqoridagi kabi she'rlar muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar lug'atda sinonimlar qancha ko'p bo'lsa, uning til ifodaliligi shuncha ortadi. Rost, boshlang'ich sinflarda sinonim haqida nazariy ma'lumot berilmaydi, ammo sinonimlar haqidagi tushuncha amaliy mashg'ul yordamida shakllantiriladi. Sinonimlar bilan ishlash elementar tarzda 1-sinfdan boshlanadi. O'quvchilar berilgan so'zning sinonimini topishga, boshqacha qilib qanday aytish e'timodini tushuntirishga, 2-3-sinflar-da esa berilgan so'zning 2-3 sinonimini topib aytishga o'rgatiladi. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda so'zning o'z va ko'chma ma'nolarini tushuntirishda K. Turdiyevning quyidagi she'ri yaqindan yordam beradi:

Ovqat achchiqdir, yemal!
Menga achchiq so'z tamsil
Kelib qoldi kumush qish.
Men qo'ydim olin tish.
Sinadi egni yog' och.
Egni ishdan tezroq qoch.

Tilla boladir Nizom,
Bizda temir intzom.
Qora sovuq kezadi.
Sovuq shamol ezadi.
Olmalar ekan yoqut,
Bugun iliq xabar kut.

Ta'kidlab ko'rsatilgan so'zlar bo'yicha ishlashda o'qituvchi avval o'z ma'nosida kelgan so'zlarni aniqlash topshirig'ini beradi. O'quvchilarga topish uchun yordam tanqasida ovqatning achchiq bo'lishi nima-yu, so'zning achchiq til qanaqaligi tushuntiriladi. Natijada, birinchisi o'z ma'nosida, "achchiq so'z" esa ko'chma ma'noda qo'llanganini oydinlashadi. Shunga o'xshash, o'quvchilar "kumush qish", "tilla bol", "temir intzom", "yoqut olma", "iliq xabar" birliklaridagi so'zlar ko'chma ma'noda qo'llanayotganini aniqlaydilar va tushuntirib beradilar.

Ona tili kursidan hosil qilinadigan maqsad: ko'nikmalar bilan predmetlararo ko'nikmalari, bu-biridan ajratilmagan holda o'quv tarbiyaviy jarayoni shakllantiriladi. Mazmuni tushuntirishda hadiy ijod, she'rdan foydalanish hamisha yaxshi samara beradi. Buni bolalarning tabiiatshunos shoiri Q. Muhammadiy ijodi an'qali asoslash mumkin. Q. Muhammadiy aslida botanika o'qituvchisi edi. U maktabda shu fandan dars berish jarayonida o'quvchilarga har bir mavzuga oid she'r ham yozib kelib, uni o'qib berganida sinf bolalarining nafaqat kayfiyati ko'tarilgan, balki mavzuni ancha oson o'zlashtirishlariga erishgan. Shu sababli, o'tgan asrning 70-yillarida shoirning tabiatshunos bo'lib tanishishida ana shu mavzudagi 5 kitobdan iborat "Tabiat alifbosi" to'plami muhim ahamiyatga ega edi. Binobarin, o'zbek bolalar she'riyatida bu an'ana ko'yinchalik ham davom etganini yuqoridagi she'rlar to'la asoslaydi. Shunga o'xshash K. Turdiyevning "Omonim", "Sifatdosh", "Sufar", "Fe'l", "Ot", "Olmosh", "Ravish", "Son", "Harakat nomi" sarlavhali she'rlari boshlang'ich sinf o'quvchilarga ona tili o'rganishda amaliy yordam vazifasini bajaradi.

Xalq madaniy olamining shunday tarmoqi bo'lsa, ular uchun til xuddi rassom uchun rang, bo'yoq, haykaltarosh uchun loy yoki tosh singari moddiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu tarmoq adabiyotdir. Shuning uchun adabiyot so'z san'ati hisoblanadi. So'z bu vaqtning o'zida ham tilshunoslik, ham adabiyotshunoslikning ham o'rganish obyekti hisoblanadi. Ularning farqi faqat so'zga qanday ma'naviy nazardan yondashishga bog'liq. So'zning atash ma'nosi va uning ontologik tuzilishi filozoflik obyekti bo'lsa, uning ta'sir etish, badiiy-estetik vazifasi adabiyotshunoslikning o'rganish obyekti hisoblanadi. Binobarin, ona tilni o'rganishda adabiyot fanlarining ahamiyati katta bo'lganidek, boshlang'ich sinflar uchun shu vazifani o'tovchi o'qish darslarining ta'siri katta. Ta'bir joiz bo'lsa, o'qish darslarining asosiy maqsad vazifalarining aksariyati ona tili bilan bog'liq. Jumladan, uziksiz ta'limning boshqa bosqichlaridan furlq jihati shundaki, boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida o'quvchilarning o'qish malakalarini shakllantirish, asar mavzi ushda ishlash ta'limning didaktik maqsadi hisoblanadi. Shunga ko'ra o'qish darslarining yetakchi xususiyati o'quvchilarning ravodxonligini ta'minlash bilan birga, badiiy adabiyotning sebhri olamiga olib kirish, milliy mafkura asosida yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratiladi.

Adabiyotlar

1. Turdiyeva K. Dumyoni saqlar bolalar. – Toshkent, 2012. – B.132.
2. Turdiyeva K. XX asrning 60-80-yillarida o'zbek bolalar she'riyatida ma'naviyat masalalari. – T., 2013. – B.88
3. Qosimova K. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: "Nashr", 2009. – B. 248